

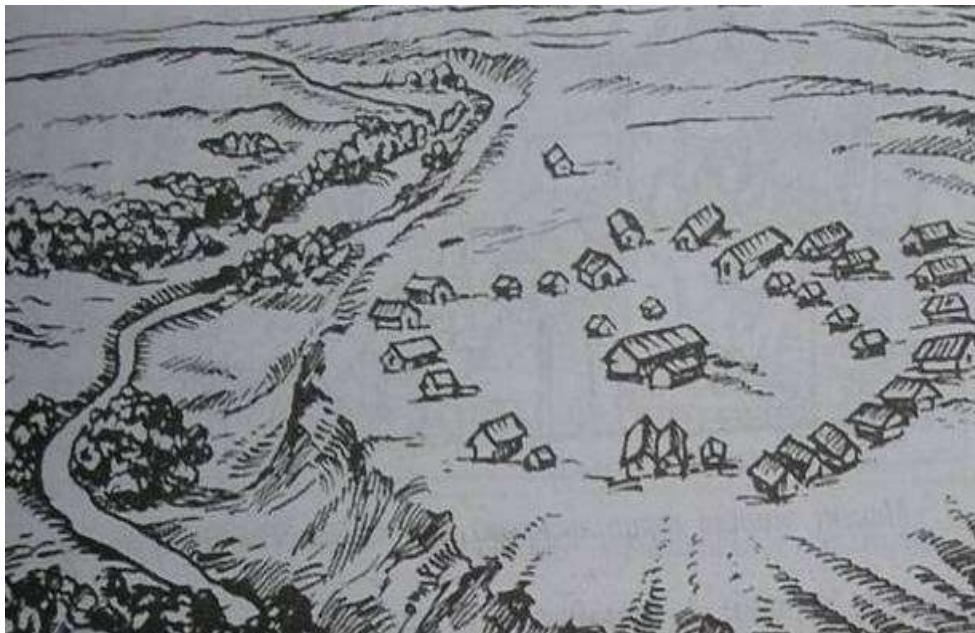
**Інститут Східної Європи
Кафедра українознавства**

Університету «Львівський Ставропігон»

The Eastern-European Institute, Kafedra Ukrajinoznastva University «L'viv Stavropigon»

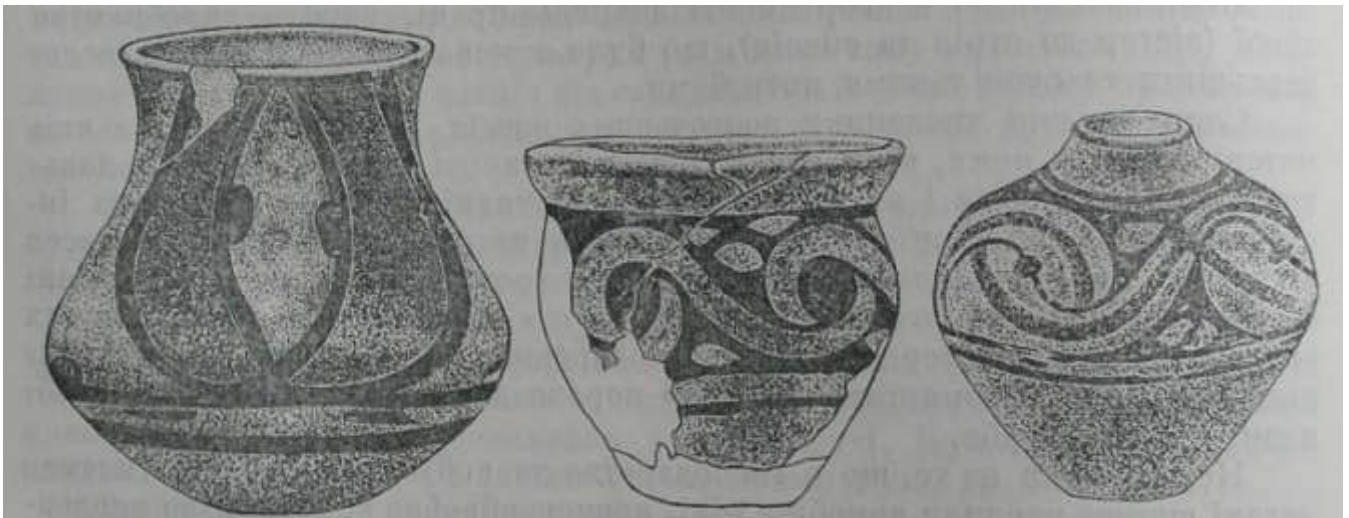
Віктор Ідзьо

**Трипільська цивілізація в Україні:
Характеристика розвитку та занепаду
в контексті еволюції стародавнього світу
у VI-II тисячоліттях до нашої ери**

Віктор Ідзьо

**Трипільська цивілізація в Україні:
характеристика розвитку та занепаду
в контексті еволюції стародавнього світу
у VI-II тисячоліттях до нашої ери**

Івано-Франківськ “СІМІК”, 2015

ДРУКУЄТЬСЯ ЗА РІШЕННЯМ ВЧЕНОЇ РАДИ УНІВЕРСИТЕТУ «ЛЬВІВСЬКИЙ
СТАВРОПІГІОН», ПРОТОКОЛ №1, ВІД 17 СІЧНЯ 2006 РОКУ.

The journal is published according to the decision of the Academic Council of University "L'viv Stavropigion", transactions №1, January 17, 2006

Наукова праця директора Інституту Східної Європи, завідувача Кафедрою українознавства Університету «Львівський Ставропігон» доктора історичних наук, професора, академіка Академії Наук Вищої Школи України Віктора Ідзя «Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» вивчає проблему розвитку та занепаду Трипільської цивілізації в контексті еволюції та розвитку стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери.

На глибоко-науковому фактичному матеріалі, наукових дослідженнях вчених, передусім археологів, відтворюються маловідомі, а то й призабуті сторінки історії в розвитку та занепаду Трипільської цивілізації в контексті еволюції та розвитку стародавнього світу в VI-II тисячоліттях до нашої ери.

Окрім археологічних джерел, аналізу наукової літератури, відтворюється розвиток та занепад будівництва, живопису та релігійного світобачення населення Трипільської культури.

Проаналізований науковий матеріал у праці «Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» може послугувати джерельною базою у вивченні проблеми розвитку та занепаду Трипільської культури в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери».

Рецензенти:

В.Кабузан-доктор історичних наук, професор, завідувач історичного відділу Українського університету м.Москви, провідний науковий співробітник Інституту Російської Історії РАН.

Я.Калакура-доктор історичних наук, професор Київського національного університету, академік Академії Наук Вищої Школи України

П.Кононенко-доктор філологічних наук, професор, віце-президент академії Академії Наук Вищої Школи України, академік УАПН, академік МСАН, професор Кафедри українознавства Університету «Львівський Ставропігон».

Т.Кононенко-доктор філософських наук, професор Кафедри українознавства Університету «Львівський Ставропігон».

М.Недюха-доктор філософських наук, професор, академік Академії Наук Вищої Школи України.

О.Огірко-доктор філософських наук, професор Кафедри українознавства Університету «Львівський Ставропігон».

М.Пришляк-доктор філософських наук, професор Римського університету.

Зміст

Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті крастилізації європейського стародавнього світу у VI-II тисячоліття до нашої ери..5

Будівництво і живопис та релігійне світобачення населення Трипільської культури у IV-III тисячоліттях до нашої ери.....12

Пізньотрипільська культура на території України у III - II тисячоліття до нашої ери.....18

Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті крастилазації європейського стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери

В VI-II тисячолітті до н.е. на території сучасної Європи, а також Близького та Середнього Сходу зароджуються та приходять в упадок найдавніші цивілізації. В одному з цих регіонів, зокрема на території України у VI тисячолітті до нашої ери, розвиваються більш продуктивні форми господарства та релігійні уявлення, які у II тисячолітті до нашої ери приходять в упадок і які відомі в історичній науці під назвою Трипільської культури(цивілізації)[1, с.149-150].

Археологічно засвідчено, що власне від регіонів рік Прута та Дністра до регіонів Подніпров'я та відчасти Подоння розвивається орне землеробство та скотарство, вдосконалюються домашні промисли: гончарство, ткацтво та будівельна справа. З цього українського регіону, умовно названа згідно першого місця свого археологічного відкриття та дослідження археологом В.Хвойкою, Трипільська культура(цивілізація) в VI-II тисячоліттях починає поширюватися на Східне Причорномор'я, Балкани, та Північно-Західне Причорномор'я.

Отже свою назву "Трипільська культура" на території України вона отримала від місця, де була вперше відкрита на початку XX століття, біля с. Трипілья поблизу міста Києва[26, с.38-59].

Що стосується поширення Трипільської культури на схід, то локальні варіанти Трипілья сягають Закавказзя, та Південно-Західного Каспію[1, с.149-150].

Як засвідчують перші знахідки, Трипільська культура була поширена в енеоліті на території Правобережної України та Молдавії, а також в східній Румунії.

Походження Трипільської культури, її етнічна приналежність, як її зародження та становлення до цього дня є дискусійним. Вчені XX століття (Т.Пассек та інші) вважали час її виникнення V-IV тисячоліття до нашої ери, вчені XXI століття(Т.Ткачук та інші) сьогодні вважають, згідно останніх археологічних досліджень, датують час виникнення Трипільської культури VII-VI тисячоліттями до н.е. При всіх розбіжностях датування, за проаналізованим археологічним матеріалом, можна наголосити, що Трипільська культура у VI-II тисячоліттях до до нашої ери розвинула: землеробство, скотарство, ремесла, які були підкріплені побутовою організацією праці та проживання. Слід наголосити, що у VI - II тисячоліттях до н.е. Трипільська культура поширює свій вплив з Заходу на Схід, водночас освоюючи метал та гончарну справу. Про це свідчать археологічні знахідки, тобто карбунський скарб мідних виробів в Молдавії, поселення поблизу сіл: Лука-Врублівецька, Ленківці, Солончени I, Флорешти, Бернашівка на Подністров'ї, а також Сабатинівка II, Олександрівка на Побужжі, де були знайдені залишки жител, багато предметів з рогу, кісток, каменюк, керамічного посуду, глиняних статуеток, переважно жіночих. Розвиваючись, Трипільська культура досягла вдосконалень в різних вищеозначених галузях, а також поширюється на більш значну територію, концентруючись на території між Дністром і Дніпром, де в майбутнього на новому витку історії, розпочався етногенез українського народу[6, с.251].

Вивчення пам'яток Трипільської культури почалось на початку XX століття. Першим її відкрив біля с.Трипілья археолог В.В.Хвойко. В подальшому її вивченням займались такі вчені, як Є.Р.Штерн, М.Ф.Біляшевський, М.Я.Рудинський, Т.С.Пассек, С.С.Магурі, Є.Ю.Крічеський та багато інших. В Західному регіоні України першим відкрив та систематизував пам'ятки Трипільської культури на Тернопільщині в 30-х роках XX ст. О.Кандиба (Ольжич)[1, с.149-150].

Першим спробу хронологічно встановити розвиток Трипільської культури, по її етапах: ранній, середній та пізній, зробив В.В.Хвойко[26, с.23-25].

Слід наголосити, що найбільш точніше хронологію розвитку Трипільської культури в Україні було визначено в 40-50 роки XX століття археологом та істориком Т.С.Пассек, яка внаслідок сукупності археологічно досліджених пам'яток, зуміла виділити окремі локальні варіанти та їх регіональні особливості. По загальній характеристиці та особливості розвитку Трипільської культури, вона визначила три етапи: ранній, середній та пізній, ґрунтуючись на датуванні методом С-14, дослідниця прийшла до висновку, що Трипільська культура розвивалася на протязі V-III тис. до н.е. У XXI столітті вчений Т.Ткачук внаслідок археологічних досліджень

прийшов до висновку, що Трипільська культура бере початок свого розвитку з VII тисячоліття до нашої ери[15, с.14-17].

Слід наголосити, що вперше трипільські поселення, які згідно класифікації Т.С.Пассек слід віднести до раннього етапу, були виявлені в басейні Середнього Дністра та Південного Бугу М.Ф.Біляшівським поблизу с.Борисівка Вінницької області[3, с.36-42].

Дальше в першій чверті XX століття, дослідник С.С.Гамченко в 1913 році, поблизу с.Саврань Одеської області, відкрив ранньо-трипільські старожитності[1, с. 151].

Слід наголосити, що найбільш виразний ранньо-трипільський комплекс дослідник С.С.Гамченко виявив в 1929 році в урочищі Попів-Город, поблизу с.Озеринці Могилів-Подільського району, на лівому березі Дністра[18, с.24-37; с.67-74].

В цей же час були досліджені біля 60 ранньо-трипільських пам'яток, які поширювались від східних відрогів румунських Карпат від басейну ріки Серет до басейну Південного Бугу до верхів'їв ріки Росі, а також від північної межі Причорномоських степів до верхньої течії Дністра та Південного Бугу. Слід наголосити, що ранньо-трипільські поселення були найкраще досліджені в регіоні середньої течії Дністра, в селах: Лука-Врублевецька[5, с.24-27], Ленківці[23, с.21-39], Солончени[13, с.37-42], Бернів, Лука, Голеркани[16, с.9-14].

Здебільшого трипільські поселення раннього часу розташовані на низьких ділянках, переважно мисах, над заплавлених терасах. В таких умовах, наголошував археолог Б.О.Тимошук, знаходились трипільські поселення: Лука-Врублевецька, Брага, Солончени I на Дністрі, Ветелівка на Пруті[21, с. 78-83]. Поселення в с.Ленківці розташоване навпаки на правому високому березі Дністра на висоті 100 метрів над рівнем ріки. Деякі в інших топографічних умовах знаходяться ранньо-трипільські поселення в басейні Південного Бугу. Так пам'ятки Мабатинівка II, Гребенка розташовані на перших та другій терасах ріки[11, с.32-37].

Ранньо-трипільські старожитності були виявлені також на підвищених ділянках місцевостей поблизу сіл: Печора[22, с.14-19], Данилова Балка[20, с.13- 7], Олександрівка[1, с.151] та на ріці Кодима. Поки що важко встановити загальні риси планування, оскільки дана проблема слабо вивчена і потребує подальшого дослідження. Слід наголосити, що всі наявні старожитності ранньо-трипільської культури дають право наголошувати, що в її складанні значну роль відіграла культура лінійно-стрічкової кераміки. Не слід виключати також, що Трипільська культура і культура лінійно-стрічкової кераміки були різними, однак, знаходились в близьких територіальних і хронологічних контактах і підлягали взаємопроникненню[12, с.21- 5].

В ранній Трипільській культурі простежуються місцеві запозичені елементи. До місцевих традицій слід віднести велику роль мисливства та галузі господарства з якими пов'язані архаїчні прийоми обробки кременю. Старі місцеві традиції постійні також в формах і техніці домобудівництва, що зафіксовано в комплексах Трипільля на Київщині[1, с.165].

Елементи культури зазнали впливу з боку народів Балкан та Східного Причорномор'я. Саме звідси походить той потужний імпульс під впливом якого відбулась дуже швидка трансформація примітивного трипільського господарства на території України в економічно прогресивне землеробсько-скотарське господарство, відоме під назвою "господарство Трипільля". Під впливом цього прийшлого середземноморсько-балканського населення відбулися значні зміни в інших галузях діяльності цього народу. В нього почались вдосконалення керамічного виробництва, впровадження металургії та виникнення нових релігійних уявлень, які пов'язані з культом родючості. Формування Трипільської культури було дуже складним історичним процесом, який до сьогодні до кінця не вивчений. Однак згідно аналізу всіх наявних археологічних джерел, можна наголосити, що Трипільська культура сформувалася в результаті внутрішніх процесів суспільного розвитку в місцевому південно-східному європейському середовищі, на культурно-історичних традиціях, які пов'язані з традиціями Східного-Середземномор'я та Балкан. Така взаємодія, яка не виключала обмін населення та асиміляцію, сформувала ранньо-трипільські племена[1, с.149-150].

В результаті цих багатосторонніх і взаємопов'язаних процесів виникла в своєму матеріальному вигляді культура ранньо-трипільських племен. Носії цієї культури являли собою етнічні утворення з оформленим економічним укладом в основі якого лежало землеробство і при

селищне скотарство при значній ролі в господарстві мисливства і збиральництва. Як засвідчують археологічні джерела, ранні соціально-політичні інституції були побудовані на патріархально-родових відносинах. Кожне селище складалося з членів єдиного роду поділеного на великі патріархальні сім'ї. Приблизне число єдиного трипільського поселення не перевищувало 100-150 чоловік. Житла були, переважно, землянки та напівземлянки. Ранньо-трипільський час на території України цілком відповідає процесу, який відбувався в енеолітичній Європі[1, с.165].

В ранньому етапі існувало мистецтво, яке було пов'язане з релігійними віруваннями, про що свідчать знахідки глиняних скульптур та орнамент на посуді. Археологами знайдено також багато глиняних моделей жител, зооморфних та антропоморфних статуеток. Можна припустити, що це пов'язано з культом тварин та материнським культом. Заглиблений орнамент вірогідно відображує символи насіння, які свідчать про культ родючості. Поховання відоме тільки одне, на поселенні Лука-Врублевецька[6, с.251].

Відносно середнього етапу Трипільської культури (II пол. IV тис. до н.е. - поч. III тис. до н.е.), то слід наголосити, що в цей період відбуваються значні зміни. З'являються поселення, які укріплені валами та ровами, збільшується кількість населення і площа населених пунктів. Основним видом жител є глинобитні площадки, які послуговували основою великих будівель, деякі з котрих мали два поверхи. Такі пам'ятки відомі поблизу сіл Полинів-Яр, Солончени II, Жури, Петрени в Подністров'ї; Володимирівка, Шкарівка на Побужжі; Коломийщина II, Гребенів у Подніпров'ї. Збільшується кількість мідних виробів, з'являється розписна кераміка, змінюються форми статуеток. Якщо в ранньому етапі трипільці зображували жінку в сидячому положенні, то в середньому фігурки стоячі з округлою головою. Поряд з жіночими скульптурами є також чоловічі скульптурні зображення. В цей час поховання здійснюються в житлах під глинобитною площадкою, що видно за матеріалами археологічних досліджень в селах: Солончени II, Незвиско, Старий Орхей та інші[6, с.251].

Племена середнього етапу Трипільської культури займали величезний простір від Трансільванії до Дністра. В найбільший час розквіту трипільці будували великі поселення в яких проживали 600 - 700 чоловік. В деяких пунктах населення обраховується, тисячами осіб. Основою економіки було орне землеробство з перелоговою системою та розвиненим скотарством. Розвиваються також різні ремесла. Виникають гончарні центри де виготовлюють посуд для обміну. В цей час трипільські племена оволодівають складними прийомами обробки міді та її сплавів з сріблом, з'являється техніка лиття металу. Археологами знайдена велика кількість прикрас знарядь праці та зброї. Поселення середнього етапу Трипільля поширені в басейні верхньої та середньої течії Дністра, на ріках: Прут, Серет, Бистриця. Зокрема слід наголосити, що археологами було відкрито ряд пам'яток Трипільської культури (культура Кукутені), які тотожні з Трипільською культурою на Дніпрі. Історією їх вивчення та порівняльного аналізу пов'язано з іменами багатьох археологів, зокрема А.Кіркором, В.Пшебиславським, Г.Оссовським, В.Хвойкою, Ф. Ласло[1, с.170].

В 30-40 роки XX ст. інтерес до трипільських пам'яток середнього Дністра, зокрема таких відоміх поселень, як Кукутені, Аріушт, Верем'я, зростає, оскільки тут фіксуються особливості Трипільських культур на Дністрі, які є невідомими і до нині в інших регіонах де продидали трипільці. В зв'язку з цим в 50-60 роки XX ст. вчені зосередили всі свої основні польові дослідження по Трипільлю в басейні Дністра, де поряд з одношаровими поселеннями (Жури), виявились стратегіфічні багатошарові пам'ятки, такі як Полеванив Яр, Незвиско, Солончени II. Старожитності з цих Трипільських поселень відповідають аналогам з досліджень В.Хвойки поблизу сіл Трипільля, Гребені. Стратиграфічні пам'ятки на Дністрі, вважала археолог Т.С.Пасек, мають свої регіональні особливості. Систематизація цих пам'яток дозволяє хронологізувати їх по трьох регіонах: Подністров'я, Побужжя, Подніпров'я[15, с.21-16].

Дослідник Т.Г.Мовша виділив також локальні риси Трипільської культури на території України[14, с.11-17].

Дослідник К.К.Черниш вперше підійшла до вивчення локальних варіантів середнього Трипільля. На її думку в типах пам'яток середнього Трипільля вищезгаданих територій функціонували локальні варіанти, які до сьогоденного часу залишалися невідомими, це

пояснюється недостатністю польових досліджень в межиріччі Дністра і Пруту та Південного Бугу, а також відсутністю аналізу вже наявних матеріалів[24, с. 23-56].

За останні десятиріччя на території Подністров'я, Серету та Пруту відкриті великі групи трипільських старожитностей, які за етнографічними особливостями кераміки, знарядь праці поховано, типом жител, будівельних матеріалів, складають локально-хронологічний варіант Трипільської культури Подністров'я. Цей варіант відповідає певним племінним утворенням. В Подністров'ї виявлено три локальні підгрупи: одна в Верхній частині Дністра, дві в середній його течії. У Верхньому Подністров'ї серед пам'ятників розвинутого Трипільля є поселення Городниця, Городище, де досліджені напівземлянки, які перекриті площадками. На останніх, крім кухонного і канюльованого посуду та посуду з заглибленим орнаментом знайдена кераміка з розписами червоного та чорного кольорів дуже простих композицій. На поселенні знайдено багато типових для раннього Трипільля черпаків з антропоморфними ручками, наявна також зооморфна пластика. На думку В.П.Кравець, яка видала матеріали цієї колекції, поселення Городниця - Городище генетично пов'язане з більш пізніми пам'ятками, типу Незвиско[9, с.23-27].

Заключна фаза розвинутого Трипільля верхнього Подністров'я представлена верхнім шаром поселення в Незвиско де виявлені площадки з великим глинобитними печами до яких примикали ями вимощені глиною, столоподібні підвищення на кам'яних фундаментах, місця обробки кам'яних та кістяних знарядь. Кераміка здебільшого монохромна, в основному зроблена чорною фарбою, розписана спіралями. Розрізняються великі горщики, глечики, миски. Знайдено декілька металевих виробів виготовлених на поселенні з привізної мідної руди, а також предмети з мідно-срібних сплавів[19, с.8-4].

Між житлами відкрита керамічна майстерня та поховання з тілопокладенням. Деяко пізніше в цій локальній групі трипільських пам'яток є пам'ятки кадіївецького типу, що відкриті в селах: Кадіївці, Бавки, Кудрінці, Китай-Город, Фредрівці (урочище Ліски), Дарабани 1, Каплівка 1, Голосково, Оселівка (урочище на Долинах), Патрінці, Крутобородінці та в інших[25, с.23-26].

Трипільські старожитності середнього етапу поширені також в районі Кам'янця - Подільського, на Буковині, та Молдові. Тут виявлений посуд з двокольорним розписом, який нанесений білою та чорною фарбою на червоний фон. Орнамент переважно у вигляді густої спіралі вкриває всю зовнішню округлотилих посудин[19, с.8-14].

Третя локальна група розташована нижче по течії Дністра на території Молдови. До неї можна віднести поселення: Солончени II, Жури, Сороки (Пост), Флорешти (Заготзерно), Глинжени, Шипка, Олександрівка III. Для розглянутих тут пам'яток є типова кераміка з триколірним розписом виконаним червоною, чорною та білою фарбами на жовто-гарячому фоні. Малюнок складається із спіралей горизонтально розміщених вісімок, міандра та простих геометричних візерунків, які вкривають всю зовнішню, а іноді й внутрішню поверхню посудини[1, с.168-170].

Окрема група серед трипільських пам'яток розміщена в межиріччі Прута та Дністра. Вони поширюються поселеннями типу Петрени. Крім описаних локальних груп у Дністровському лівобережжі, в районі Могилів-Подільського та Кам'янця-Подільського виявлена ще одна група локальних поселень середнього типу, яка охоплює села: Деретово, Перекорінці, Нищий Олчедаїв, Глибівка, Котюжани, Петрівці та інші, де виявлені однорідні керамічні комплекси серед яких переважає посуд з заглибленим орнаментом[1, с.160-170].

Своєрідну і важливу групу пам'яток Середнього Дністра, що також належить до розвинутого періоду Трипільської культури, становлять кремінні майстерні, які зосереджені і багатьох пунктах Буковини та в районі Кам'янця-Подільського, зокрема в селах: Кринички, Ожеви, Полеванив Яр, Стара Ушиця, Тиремці та інших[4, с.46-52].

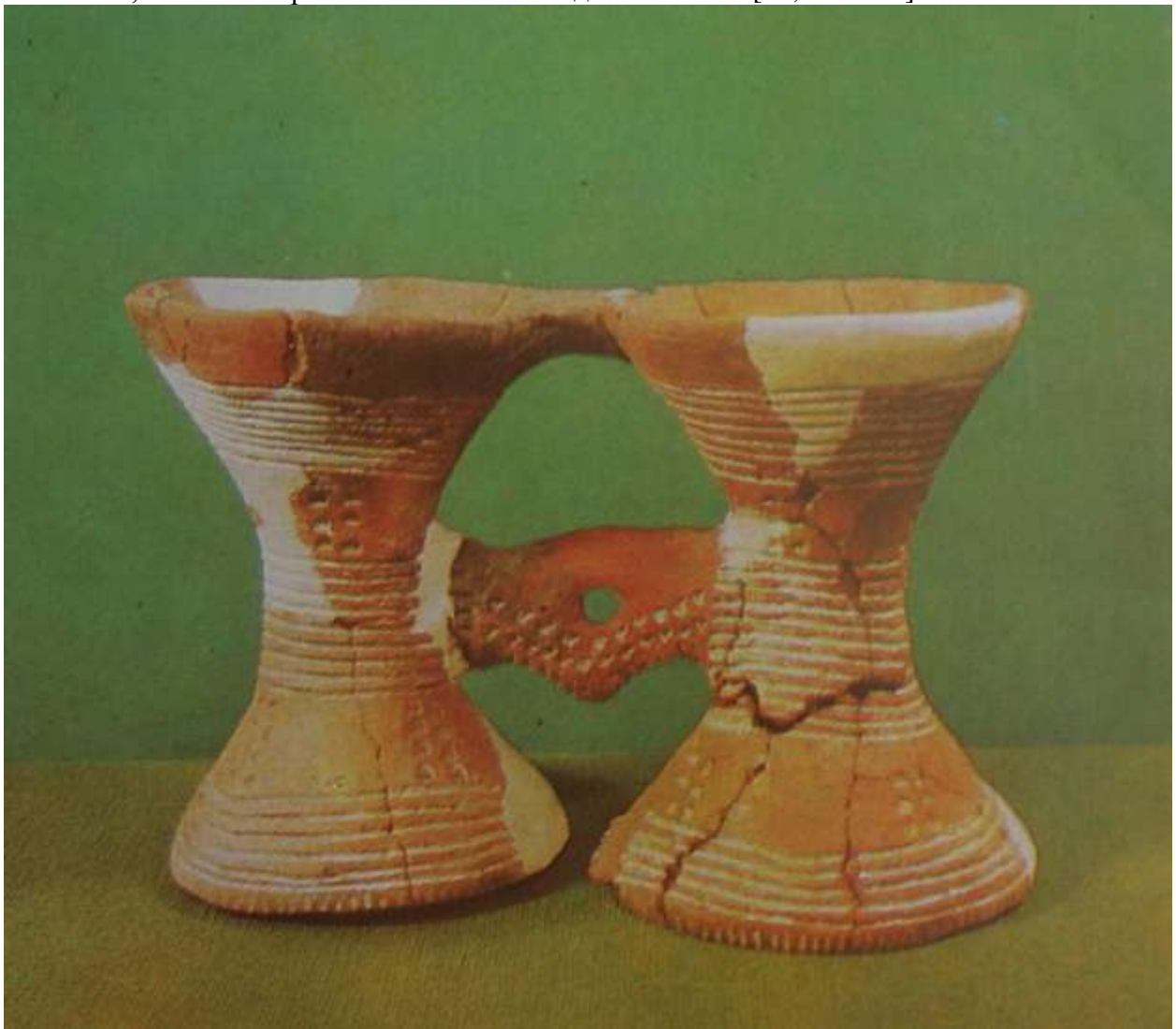
На Південному Бузі у розвинутому Трипільлі також можна виділити кілька локальних груп з відмінними етнографічними особливостями. Найбільш ранньою пам'яткою в Побужжі є поселення Сабатинівка 1, виявлений шляхом археологічних досліджень розписний посуд в якій, дуже схожий з розписним посудом, що виявлений в басейні ріки Дністра. Слід наголосити, що трипільські пам'ятки в Побужжі далі Сабатинівки поки що не виявлені[7, с.29-37].

В середньому етапі Трипільської культури на Південному Бузі складаються дві локальні групи, одна з них представлена пам'ятками типу Володимирівка, друга типу П'янішкове[17, с.12-16].

На середньому Подніпров'ї в розвинутому Трипіллі складаються дві локальні групи пам'яток. Дослідниця Т.С.Пасек виділяє добре вивчені поселення типу: Щербанівка, Коломийщина П. До них можна віднести пам'ятки виявлені в селах: Трипілля, Верем'я, Холеп'я, Гребені, на Дніпрі: Пилипче, Яблунівка на Росі. Топографія цих поселень їх планування, конструкція жител в загальних рисах подібна до пам'ятників виявлених в Побужжі[2, с.47-78].

В другій локальній групі пам'ятників типу "П'янешкове" переважає посуд з заглибленим врізним орнаментом у вигляді спіралі з широкою стрічкою, що складається з шести, семи смуг. Характерними формами є досить великі грушовидні посудини з вузьким горлом без шийки, часто прикрашені, як і ранньотрипільські з подвійними спіралями з зображенням змій. Є округлотілі посудини з високим лійчастим горлом, шоломовидні покритишки, біноклі з антропоморфними, стилізованими перемичками. Велику групу становить неонаментований посуд: горщики, глечики, конічні миски, на яких зображені стилізовані людські обличчя[26, с. 24-29].

Мал.1.Біноклеподібна посудина знайдена біля с.Шварінки Черкаської обл. III тис. до н.е.

Значна схожість матеріалів розвинутого Трипілля середнього Дніпра з відповідними матеріалами західних регіонів вказує на пряме переселення трипільських племен басейнів Дністра та Південного Бугу на Подніпров'я. Можна наголосити, що дуже довго трипільське населення Подністров'я підтримувало культурні зв'язки з трипільськими племенами Побужжя. За таких обставин можна зробити хронологію переселення локальних груп середнього Трипілля на Побужжя та Подніпров'я, як і питання синхронізації їх між собою і сусідніми культурами епохи неоліта. Наведені аналогії дають підстави віднести пам'ятники середнього Трипілля до другої

половини IV тис. до н. е. Ця дата певною мірою підтверджується даними визначення віку середньотрипільських пам'яток, за методом С-14, який датує всі старожитності цього часу III тис. 540 + - 80 років до н.е.[1, с.177].

Пізній етап Трипільської культури не зазнає помітних змін. На Дністрі та Побужжі пізньотрипільські пам'ятки мають схожість з більш ранніми з цього ж району. Наступна фаза розвитку Трипільської культури характеризується дуже помітними змінами в усіх сферах життя і побуту пізньотрипільських племен. В цей час в пошуках нових родючих земель та пасовищ ці племена освоюють нові території, тобто східну Волинь, обидва береги Подніпров'я, Південно - Західне Причорномор'я, де вступають в безпосередні контакти з населенням багатьох інших культур. В культурі пізньотрипільських племен дослідники виділяють декілька окремих територіально-хронологічних груп, або варіантів пізньотрипільської культури[10, с.13-16].

Слід наголосити, що в цей час пізньотрипільські племена набирають багато рис, які не притаманні попереднім етапам розвитку Трипільської культури, особливо на території віддаленій від корінних земель їх розміщення. У трипільців змінюється характер домобудування, зменшується виготовлення розписного посуду з відмуленої глини, змінюється орнамент, зникають деякі типи посудин, тобто: грушевидні амфори, конічні миски, біноклі[1, с.149 - 150].

За останні роки майже в усіх районах поширення пізнього Трипілья вдалось виявити пам'ятки, які показують як Трипільська культура переростає в своєрідні локальні утворення, які зафіксовані на середньому Дніпрі, верхньому та середньому Подністров'ї, а також на території Молдавії, східної Волині, Побужжя. Аналіз всіх цих трипільських пам'яток дає право говорити, що пізнє Трипілья не раптовим актом втратило всі свої основні риси, а трансформувало їх в зв'язку з приходом племен нових культур, які ототожнюються археологами з розвитком нових продуктивних сил. Ці племена були більш прогресивніші в своєму розвитку за рахунок відкриттям виробництва, обробки та виготовлення знарядь праці та зброї з металів, зокрема бронзи. За таких, архаїчний уклад Трипільської культури занепадає, оскільки він всеціло вливається в племінну систему більш сильнішого, могутнішого в організаційному та технічному плані, прийшлого етносу, який у продовж останніх століть, з початком залізного віку, асимілює Трипільську культуру. Слід наголосити, що обставини асиміляції Трипільської культури є найскладнішою проблемою трансформація пізнього Трипілья в нову бронзову епоху[10, с.13-16].

Наступною проблемою пізньотрипільської культури є питання її історичної долі, яке досі не знайшло свого історичного розв'язання. Можна лише висловити припущення, що досить уніфікований характер мають найбільш пізні трипільські пам'ятки, що може говорити, що в них проходила релігійна та політична консолідація, яка обумовлена появою в цей час і руху в їх сторону з північного сходу культури кулястих амфор. В цей же час зі сторони степу просувались на захід племена ямної культури, що дає підстави припускати, що трипільські племена зазнали агресії, як з заходу так і з сходу. Згідно археологічних свідчень ці події відбувались на межі III - II тис. до н.е. [7, с.29-37].

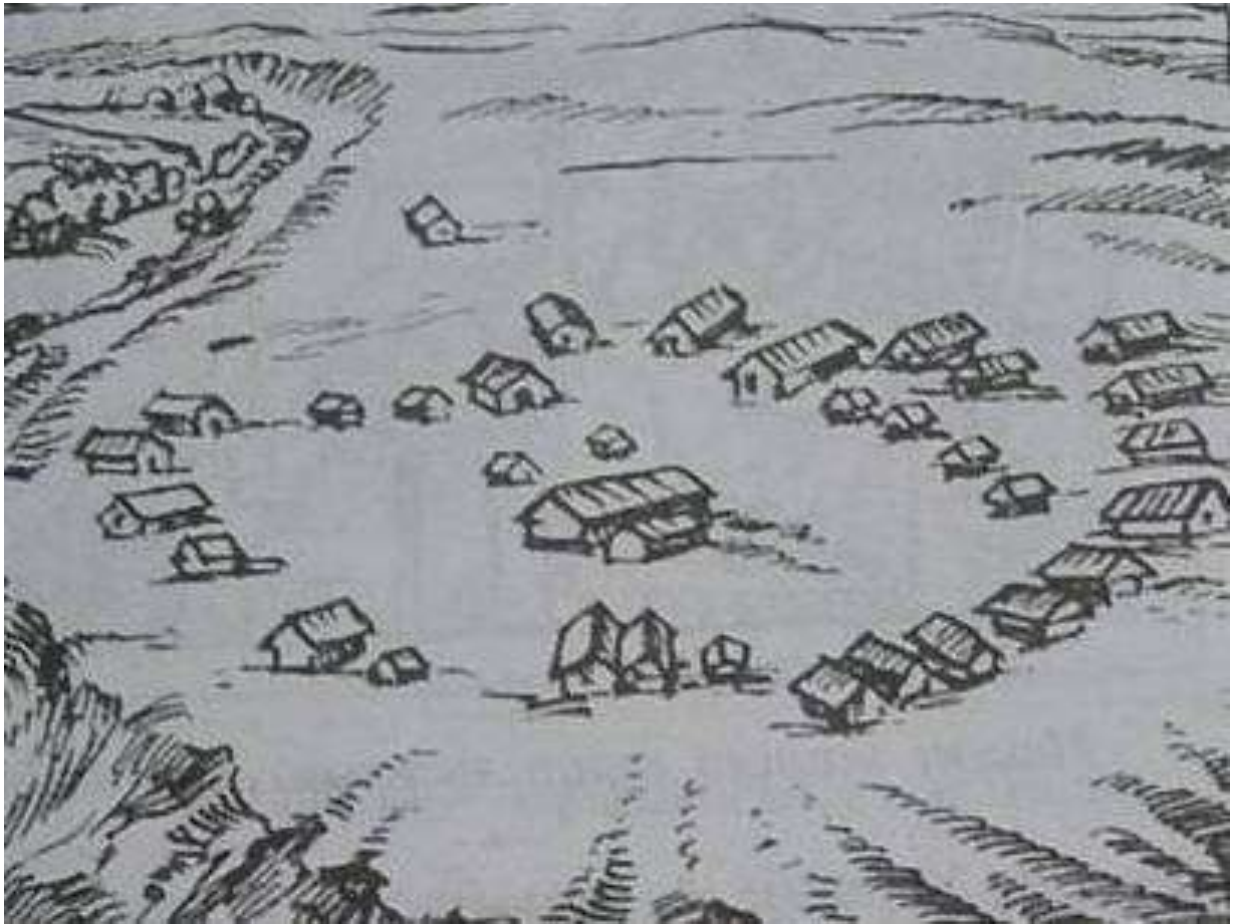
Сукупність виявлених та проаналізованих сьогодні джерел ще не дають можливостей з'ясувати питання подальшої історичної долі всіх племен Трипільської культури. Дана проблема з урахуванням поглибленого вивчення історії та культури трипільських племен, доля яких по вище приведеним локальних варіантах була різною на усіх етапах їх розвитку, що потребує подальшого, а першу чергу археологічного дослідження[8, с.139-144].

Список використаних джерел та літератури:

1. Археологі УРСР. - К. "Наукова Думка", 1971. - Т.І,
2. Бібіков С.М., Шмаглій М.М. Трипільське поселення біля с.Гребні. Археологія. - К., 1964. - Т.ХVI.
3. Біляшевський М. Борисівське городище. - Київ "ТКУ", 1926. - Т.І
4. Бибииков С.Н. Древнейшие кремнёвые выработки в Среднем Поднестровье. - Sbornik Narodního musea v Praze. - SV. XX. - Cis. 1-2, 1966.
5. Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре. МИА. - М.-Л., 1953. - №38.
6. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. - М., "Прогресс", 1990 .
7. Добровольський А.В. Перше Саботинівське поселення. Археологія Прикарпаття. - К., 1952. - Т.ІV.
8. Ідзьо В.С. Артюх В.С. Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті кристалізації європейського стародавнього світу V-III тисячоліття до н.е. - Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
9. Кравець В.П. Раннетрипільське поселення Городниця на Дністрі. Наукові Записки ЄСН Інституту Суспільних Наук. - К., 1954. - Т.ІІ.
10. Лагодовская Е.Ф. Трипольское поселение Сандраки в Винницкой области и некоторые вопросы позднего Триполья. Краткие Сообщения Института Археологии. - К., 1953а. - Вып. 2.
11. Макаревич М.Л. Середньбутьська експедиція по дослідженню пам'яток Трипільської культури. Археологічні Пам'ятки УРСР (АП). - К., 1952. - Т.ІV.
12. Маркевич В.И. Материаллы к карте неолитических памятников Пруто-Днестровья. Краткие Сообщения Одесского Государственного Археологического музея за 1962г. - Одесса, 1964.
13. Мовша Т.Г. Глинобитные жилища раннетрипольского поселения Солончены 1. Известия Молдавского филиала АН СССР). - Кишинёв 1955. - №5(25).
14. Мовша Т.Г. К вопросу о трипольских погребения с обрядом труположения. МИА ЮС СССР и РНР. - Кишинёв, 1969.
15. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений. - МИА. - М. 1949. - №10.
16. Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. МИА. - №84. - М. 1961.
17. Пассек Т.С. Новые данные о познетрипольских поселениях на Днестре. Известия Молдавского филиала АН СССР). - Кишинёв 1955. - №5(25).
18. Рудинський М.Я. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки. Антропологія. - К., 1930. - Т.ІІІ.
19. Рындина М.В. Анализ металлических изделий из трипольского слоя поселения у с.Незвиско. - МИА. - М. 1962. - №102.
20. Симонович Е.А. Раннетрипольское поселение у с.Данилова Балка. Краткие Сообщения Института Истории Материально Культуры (КСИИМК). - М., 1951. - Выпуск 39.
21. Тимошук Б.О. Археологічні пам'ятки села Василіва Чернівецької області. Археологія Прикарпаття. - К., 1992. - Т.ІІІ.
22. Черныш Е.К. Многослойный памятник у с.Печёры на Южном Буге. Археологический Сборник Государственного Эрмитажа (АСГЭ). - Ленинград, 1951. - №1.
23. Чениш К.К. Ранньотрипільські поселення Ленківці на середньому Дністрі. - К., 1959.
24. Черныш К.К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Дністрі. - К., 1959.
25. Черныш Е.К. К истории поселения энеолитического времени в среднем Поднестровье. - МИА, - М., 1962. - №102.
26. Хвойка В.В. Камменный век среднего Поднепровья. Труды XI Археологического съезда. - М., 1901. - Т.І.

Будівництво і живопис та релігійне світобачення населення Трипільської культури у IV-III тисячоліттях до нашої ери

Трипільська культура залишила на всьому обширі свого багатовікового функціонування від Прикарпаття - Подністров'я до Дніпра велику мистецьку техніку та технологію, а також добре сплановані будівельні споруди, забудову як сільську так і міського типу, яку вчені вважають, як прото-міста.

Мал.1.Реконструкція трипільського поселення.

Археологічні дослідження сьогодні дають підстави наголошувати, що в IV-III тис. до н.е. трипільці будували дерев'яні житла, утворювали первісні форми житлових комплексів з ознаками оригінальних протоміст. Будівництво має аналоги в культурах Близького Сходу, зокрема Чатал-Гуюк[4, с.58].

Мал.2.Реконструкція трипільського будинку.

В наш час внаслідок копіткої праці археологів на території України відкрито близько тисячі трипільських поселень різної величини, починаючи від невеликих груп із шести, семи жител, закінчуючи великими поселеннями площею у декілька сотень гектарів, на яких розміщувалось близько 2 тис. житлових об'єктів, у тому числі двохповерхових.

Як засвідчують археологічні дослідження в пізній період розвитку Трипільської культури відбуваються міжплеменні конфлікти, виникають поселення укріпленого зразку, тобто із валами, ровами, частоколом.

Традиційно історія культури будівництва трипільських племен розподіляється на три етапи. Ці три етапи включають і у них входять і трипільські поселення на землях України. Відлік починається з V тис. до н.е.

Що стосується раннього етапу трипільської культури, то в археологічній та історичній науці відомі близько 150 поселень більша половина яких знаходиться на етнічних землях України від Карпат до Середнього Дністра, Південного Бугу та Дніпра.

Як засвідчують археологічні дослідження, трипільські поселення розташовані здебільшого недалеко від водних артерій, вони є різними за своїми типами та топографічними характеристиками.

Переважно ці поселення об'єднували десять жител розміщені одним, або декількома рядами над річкою.

Таке поселення могло займати площу 1-2 га. і було дуже компактним. Сукупність археологічних матеріалів з досліджених поселень дають право наголошувати, що майже всі трипільські поселення і городища розбудовувалися по колу, де в центрі знаходилося найбільше житло. Така кругова забудова не виключно відображала релігійний характер.

На ранніх поселеннях Трипілья (4000-3600 рр. до н.е.) вченими виявлено два види жител: землянки, напівземлянки та наземні глинобитні будинки, зафіксовано також існування легких наземних споруд, що виконували різноманітні допоміжні господарські функції.

Археологами досліджені поселення в яких землянки функціонували поряд з наземними житлами переважно овальної форми. Трапляються також і великі за розміром споруди. Земляні житла покривалися нахиленим дахом, що опирався на вкопані стовпи. Житла склалися переважно із одного чи двох приміщень, в яких знаходилася піч із склепінням або відкрите вогнище із землянкою чи покритою плиткою основою. При будівництві жител окрім дерева використовувався камінь для основи вогнища, основи глинобитних стін, різноманітних вимосток підлоги. В інтер'єрах жител зафіксовано існування різних культових предметів, вівтариків тощо. Це особливо виразно простежується на збережених глиняних моделях у формі відкритих майданчиків на ніжках, які також виконували функції культових предметів[4, с.61].

На середньому етапі розвитку трипільської культури (середина IV тис. до н.е.) трипільські племена значно розширили територію побутування вони поширилися, за даними археологічної науки, у Верхнє Подністров'я та Буго-Дніпровське міжріччя, а наприкінці IV тис. до н.е. вийшли на праві притоки Дніпра та його правий берег. Спостерігається кількісне зростання та густота населення. Збільшилися площі поселень, чимало з яких укріплювались валами та ровами.

Величина поселень у Подністров'ї становила 40-50 га., в Буго-Дністровському межиріччі та деяких об'єктах – 90-150 га.

У конструкції й формі напівземлянок використовувались переважно ранньотрипільські будівельні матеріали - дерево і глина. В прямокутних у плані наземних житлах, оформленні їх інтер'єрів простежувалися зображення традицій першого етапу культури Трипілья. Однак з часом житла стають монументальнішими. Вони складаються з декількох кімнат, що мають печі та спеціально визначені місця для відправлення культових функцій. У Придністров'ї в окремих випадках для спорудження жител використовували камінь.

Останнім часом археологи виявили двоповерхові трипільські житла в Придністров'ї та Припрутті. Жертовники у приміщеннях складали з глиняних плиток і були орієнтовані за сторонами світу.

Враховуючи високий мистецький рівень ужиткового мистецтва трипільських поселень, особливо славної трипільської кераміки, можна зробити висновок, що свої вміння трипільці застосовували і в архітектурі жител.

Відомо, що стіни жител фарбувалися білою, або червоною фарбами. Деякі були великих розмірів і мали від 27 до 30 метрів довжиною, 6 -7 метрів шириною. На поселенні Коломийщина II одне житло складалося з п'яти камер і шести печей, круглими жертівниками, пофарбованими червоною вохрою. Стіни тих, на нашу думку, ритуальних будівель із двох отинкованих плетнів, забутованих землею, змішаною із обпаленою глиною.

Особливого вигляду надають такого рода ритуальним будівлям (Коломийщина і Гребенне) ритовинні і мальовані візерунки, зовні пишно декоровані. До кінця середнього на початку пізнього етапу Трипілля належать круглі поселення виявлені археологами у Межиріччі Дніпра та Південного Бугу. Вони займають площу близько 400 га., налічували 1000 і більше жител (поселення Майданецьке, Доброви, Тальянки).

Трипільське поселення біля с. Майданецьке займало близько 300 га. (1200 x 1600 м.). В окремих поселеннях вирізняються за характером і функціями угруповання будівель, які в свою чергу, згрупувалися у вулицю. Отже у випадках будівлі мали вертикальний розвиток, тобто другий поверх і стрихове приміщення.

Як засвідчують розкопки з великого трипільського прото-міста Майданецьке, його зростання є наслідком зусиль людей багатьох поколінь, організованих для широко спланованої будівельної ідеї на зразок прото-міста близькосхідних цивілізацій. Ці прото-міста мали традиційне планування споруд за периметром замкнутого кола в один, або декілька рядів будівель, різних за розмірами з мало забудованим центром. Ці прото-міста унікальне явище світової цивілізації, кількість жителів у них становила 10-15 тисяч осіб[4, с.65].

Пізній етап розвитку культури і будівництва Трипільської цивілізації характерний консолідацією племен з матеріальними культурами, становлення яких відбувалося внаслідок вторгнення ямної культури із Сходу і потім культури кулевидних амфор із Заходу на північний захід.

З цього погляду оригінальною, на відміну від численних трипільських локальних різновидів культури є культура усатовської локальної групи, яка розташована в степовій зоні Північно-Західного Причорномор'я. На південному заході вона обмежується пониззям Дунаю і Пруту доходячи на сході до Південного Бугу. Північна межа проходить південніше від міст Ясси, Кишинів, Первомайськ. На мисах високого плато над лиманом або на високій терасі над річкою в селах Усатове, Маяки, Стойкань, Градениці, Паланка, Слободзея, віднайдені поселення з спорудами в яких домінують землянкові і надземлянкові житла. Ці поселення оточують високі вали та глибокі рови. Зокрема в прото-місті в Усатовому цікавими для науки є вирубані в камені-вапняку прямокутні коридори та монументальні споруди культового характеру, які пов'язують із культами богині - матері, сонця і бика. Тут же знаходяться два курганних могильники і два могильники із ґрунтовими похованнями, при спорудженні яких широко застосовувався камінь-вапняк. Ним викладали закладки і кромлехи, що оточували центральне поховання і побудовані після того, як були встановлені у південно - західній їх частині вертикальні плити і влаштовані культові ями. Вчені наголошують, що пам'ятки Усатового мають певні культурні традиції індоєвропейських племен, які кочували тоді у степових зонах Північного Причорномор'я. Паралельно на просторах Південної України, особливо в Тавриді, розвиваються культури Михайлівського зразку та Кемі-Оба, які в III тис. до н.е. зазнали значного впливу культури Трипілля. Ця синтезована культура потребує подальшого дослідження [4, с.67].

Окремий феномен культури Трипілля становлять згадувані керамічні моделі споруд трипільського житла. Вони складають особливий інтерес дослідників як одне із найдостовірніших іконографічних джерел трипільського житлобудівництва і можливість осмислення духовних уявлень енеолітичного населення України[4,с.70].

Найдавніші у світі моделі споруд походять із IV тис. до н.е. і створені на теренах Близького Сходу. На територію України цей мистецький різновид поширився з Малої Азії через Балкани де

знахідки житлових моделей відомі в неоеолітичних культурах: Боян, Кьорьош, Гумениця, Градешниця тощо. Трапляються вони також і в інших землеробських культурах старого світу.

На сьогоднішній час в Україні досліджено близько 60 моделей трипільських жител.

Для найраніших етапів Трипільля характерні моделі чотирикутних жител із двохсхилими дахами, які поставлені на чотириох невеликих ніжках без платформи. Їхні стіни та дах декоративні заглибленнями в глині. За стилевими прикметами вони найбільш наближені до культур Балкано-Дунайського кола, що свого часу позначились на формуванні Трипільської культури.

Із завершенням раннього та початку розвинутого етапу поширюються невеличкі будиночки без даху та моделі на довгих підпорках із заглибленим декоруванням та білою інкрустацією. На початку розвинутого етапу з'являються моделі жител без даху, але декоровані тільки розписом із платформою й масивними стовпами. Правдоподібно, вони відображають рідкісний у трипільській практиці вид будівель на стовпових опорах, хоча наявні платформи можуть також означати нульову відмітку будівель, тобто її наземний вид, а підпорки тільки підставку для керамічної скульптури. Наприкінці розвинутого етапу з'являються моделі жител реалістичного напрямку, де відчутне намагання як найяскравіше передати характер будівлі.

Найпізніший етап Трипільля характерний стилізованими моделями, які відтісняють реалістичний підхід. Це певною мірою відображає зміну характеру трипільського житлобудування. Стілізаторський підхід доходить до завершення, тобто сама модель вже перестає бути зображенням якоїсь конкретної будівлі, але перетворюється в її пластичні символи, моделі у вигляді керамічних орнаментованих кубиків, властивих для пізнього етапу Трипільля.

Археолог Т.Пассек вважала, що моделі виконували культове призначення, вони були культовими святилищами, тобто виконували сакральні функції, які певною мірою відображують духовно - магичні засади світосприйняття трипільців. У цих сакральних спорудах виразно простежуються аналогі з релігійними культурами Близького Сходу. Особливо це помітно в розкопаному в 1982 році величезному курганному святилищі біля С.Виноградне Токмацького району. До розкопок курган становив масив заввишки 9 м. діаметром 100 м., вершина кургану була плоскою. Його спорудження потребувало близько 30 тис. м. в третій ступені ґрунту, хоча традиція побудови святилищ у Північному Причорномор'ї простежується ще з енеоліту.

Будівництво, архітектура, святилища та інші види в тому числі релігійного мистецтва Трипільля становлять єдиний культурний феномен, який розвивався паралельно з розвитком цілого ряду культур Середземномор'я, Малої Азії, Індії та Китаю[4, с.72].

Ці культури, незважаючи на значні географічні віддалі демонструють близькі за характером форми мистецького вислову, оформлення керамічних виробів, статуарної пластики та певний релігійний зміст.

Найпершим чином, який впливав на ці аналогії у мистецтві був відносно однаковий рівень суспільного розвитку, що водночас формувало подібні ідеологічні та релігійні засоби та уявлення., форми культових ритуалів та персоніфікацію божеств.

З середини IV тис. до н.е. племена трипільців освоїли зручні для господарства території, споруджують величезні за розмірами поселення у вигляді прото-міст, що було унікальним явищем у контексті тодішньої світової цивілізації.

В наш час археологами виявлено близько 20 таких поселень - гігантів. Особливо ґрунтовно вивчені трипільські поселення - гіганти біля с. Майданецького та Тальянки на Черкащині.

Деякі з цих колосальних прото - міст сягають площі 500 га. Коли розглядати їх планове розташування, то вони мають форми, наближені до кола або овалу, які складаються з декількох кілець, здебільшого від одного до чотирьох. Поселення сформовані суцільними рядами в яких щільно прилягають одна до одної будівлі різної конструкції. Зведені будинки в один, а здебільшого в два поверхи споруджувалися для виконання різноманітних функцій: житлово-господарських, культових і оборонних. У прото-містах були вулиці, квартали, площі, майдани. Житлова забудова налічувала 1500-2000 будинків в яких проживало від 10 до 15 тисяч жителів.

Сьогодні вченими реконструйовано за даним археологічних розкопок зовнішні вигляди трипільських жител, що дає право стверджувати, що власне з епохи Трипільля слід виводити найдавніші традиції української народної архітектури та будівництва[4, с.73].

В епоху Трипілля, як засвідчують археологи, були свої митці, розвивався живопис, який пов'язувався з архітектурою й окремими видами декоративної кераміки та керамічної фігуративної пластики. Про настінний живопис трипільців відомо завдяки рідкісним археологічним фрагментам, виявленим на моделях "відкритих" трипільських жител, де документально зображені елементи інтер'єру, характер яких майже ідентичний витонченому декоративному оздобленню трипільської кераміки.

Розписна трипільська кераміка - єдиний добре збережений вид трипільського живопису, котрий становить водночас органічний елемент стінопису інтер'єрів. Є всі підстави розглядати стінопис Трипілля феноменом світового значення. Функція трипільського живопису не лише декоративна, а передусім ідеологічно - магічна, що виявляється як консолідуєчий духовний чинник трипільської етнічної спільноти.

Глибокий смисл мають форми чотириохкутних домашніх вівтарів, виконаних у формі хрестів або квадрата, розвернутого за сторонами світу. Символіка тут адекватна культурам Близького Сходу, тобто: північ - південь - захід - схід, що відповідає - ранок - полудень - вечір - ніч; весна - літо - осінь - зима і відповідно світобачення - дитинство - юність - зрілість - старість. Відповідно символіко - магічні побудови зумовлені практично і реаліями життя, в кольоровій гамі, де домінують три яскраві контрастні співвідношення: червоне - чорне - біле. Ці кольори до сьогодні простежуються в українському мистецтві, особливо в українських народних вишивках[2, с.139 - 144].

Використання кольору властиво середній стадії розвитку Трипілля. Кераміка раннього періоду Трипілля вирізняє тонкий рельєфний орнаментальний декор, тут домінують елементи трипільських спіралей, іноді при моделюванні рельєфів застосовується сіра та біла глина. Проте червоний та білий кольори застосовуються лише на середній стадії, що засвідчує перехід від початкового до середнього етапу культури Трипілля[3, с.149 - 150].

Гене́за цього розпису становить дискусійну проблему. Згідно з поширеною гіпотезою, розпис започатковується під впливом булгар (південнозахідних племен), поступово проникає в технологію виготовлення кераміки, поширюється в українських племен Подністров'я, Покуття і Подніпров'я, згодом використовується керамістами майже в усьому трипільському ареалі. Однак мальована кераміка не простежується у племен першого етапу трипільського розселення, які осіли у межиріччі Південного Бугу та Дніпра. Вони не прийняли це нововведення, залишаючись вірними традиційній рельєфній заглибленій орнаменталі керамічних виробів. На цих підставах вчені виокремили у культурі Трипілля два основні ареали - західний і східний, який традиційно через призму тисячоліть ментально не притерпів змін і до сьогоднішнього дня функціонує в стародавній українській культурі[1, с.3-8].

Список використаних джерел та літератури:

1. Ідзьо В. Будівництво і живопис та релігійне світобачення Трипільської культури. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2007. - Т.ХІІІ.
2. Ідзьо В.С., Артюх В.С. Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті кристалізації європейського стародавнього світу V - III тисячоліття до н.е.-Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VІІІ.
3. Ідзьо В.С., Артюх В.С. Пізньотрипільська культура на території України. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VІІІ.
4. Кривавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О. Українське Мистецтво. - Львів. Видавництво "Світ" 2003.

Пізнотрипільська культура на території України у III-II тисячоліттях до нашої ери

Епоха пізнього Трипілля охоплює всю другу половину III тис. до н. е. Цю дату підтверджують також результати радіовуглицевого аналізу C-14 цих старожитностей. На початковій фазі пізнього Трипілля, як наголошувала археолог Т.С.Пасек, Трипільська культура зазнала значних змін в порівнянні з попередньою добою[7, с. 23-37; 42 - 58].

На Дніпрі археологічно досліджені пам'ятки типу Коломийщина I, які багато в чому нагадують поселення Щербанівку (Коломийщина II). В цей же час такі ж пам'ятки функціонували і в Побужжі, така ж картина вимальовується і в Подністров'ї[8, с.21-24; с.27 - 29].

В пошуках нових родючих земель і пасовищ трипільці освоюють нові території: Східну Волинь, обидва берега Київського Подніпров'я, степові простори Північно-Західного Причорномор'я, безпосередньо вступають в контакти з носіями багатьох інших культур. У пізньому Трипіллі виділяються декілька окремих територіальних груп, які слід називати локальними варіантами цієї культури[6, с.5 - 11].

В культурі пізнотрипільських племен багато рис, притаманних попереднім етапам Трипілля, зникає. Пізнотрипільські старожитності набувають нових рис особливо на територіях віддалених від трипільських земель. Змінюється характер домобудування, різко зменшується процент розписного посуду. Зникають старі типи посуду: грушовидні амфори, конічні миски, біноклі, і з'являються невідомі раніше округлотілі амфорки з покриттями, напівсферичні миски, чаші.

У південних трипільських племен з'являються кургани, цілком новий для Трипілля тип похованої, культової та астрономічної споруди. Особливості цієї культури були відкриті в комплексі пам'яток в Усатові під Одесою та поселеннях типу Городськ на Волині. Тоді ж було висловлено думку про зникнення Трипільської культури в пізньому етапі її функціонування[5, с. 21 - 24].

Однак вчені не могли повірити, що Трипільська культура миттєво припинила своє існування внаслідок наступу на них інших, більш розвиненіших в економічному та політичному плані, племен.

Пізніше, з урахуванням тиску на трипільців ямної культури із сходу, культури кулястих амфор із заходу, на території Трипільської культури постало змішане населення, яке носило значні риси цієї культури.

Як західні так і східні змішані трипільські старожитності цього часу заставили вчених відновити дискусію по питанню вивчення локальних груп пізнотрипільських пам'яток.

Питання про характер і зміст пізнотрипільської культури до кінця не з'ясований, однак, на сьогоднішній день вчені прийшли до думки, що пам'ятки цього періоду генетично пов'язані з пам'ятками попередньої епохи Трипілля.

Однак, в пізньому Трипіллі внаслідок тиску на них різних народів Європи та Азії, роль яких в історії пізнотрипільської історії не достатньо вивчена, були створені периферійні чи локальні варіанти Трипільської культури, зокрема на Волині (Городськ), на Київщині (Софіївка), на Північно-Західному Причорномор'ї (Усатове). Всі ці окремі культури змішаного типу складають локальні варіанти і генетично пов'язуються з пізнім етапом трипільської культури[2, с.31-37; с.42 - 49].

Своєрідність пізнотрипільських пам'яток, їх духовна культура показує, як виникають своєрідні локальні пам'ятки в різних регіонах України. Власне з цього часу постає питання неввілеювання трипільських пам'яток, як на північному - заході, куди проникають племена кулястих-амфор, так і в степу куди на захід просуваються племена ямної культури. Всі ці процеси, як засвідчує археологічна наука, відбуваються на межі III - II тис. до н.е.

Ці процеси обіймають всю лісостепову Правобережну Україну окрім середнього Подніпров'я де зберігається останній bastion трипільської культури, який потребує подальшого дослідження.

З другої сторони ми бачимо наступ ямної культури, яка пройшла все Північне - Причорномор'я і дійшла аж до Прута, про що свідчать археологічні матеріали усатівського варіанту Трипільської культури.

Доля інших трипільських племен в зв'язку з наступом племен культури кулястих амфор з заходу і племен ямної культури зі сходу була різною, що підтверджують пам'ятники кошилевецького та каспівського типу в Подністров'ї, пам'ятники усатівського типу в Причорномор'ї, Молдавії, Попрутті та Нижньому Подністров'ї, та пам'ятки типу Коломийщина I, лукашівського типу на Подніпров'ї, зокрема київського, пам'ятки софіївського типу, городського типу в Східній Волині[9, s.23-27; s.45 - 49].

Таким чином досліджена та проаналізована проблема показує, що пізнє Трипільля поступово знищується сусідніми західними та східними войовничими культурами, які дають можливість остаточно визначити дату кінця функціонування Трипільської культури - початок II тисячоліття до н.е.[1, с. 177 - 210].

Цю дату підтверджують дані радіовуглицевого аналізу C-14 . Власне з цього часу історична доля Трипільської культури стає менш прогнозованою і не можливою без поглибленого вивчення та з'ясування ролі окремих груп трипільських племен, доля яких в подальшому асиміляційному процесі була різною[3,с. 15 - 19; с.31- 39], що потребує подальшого, в першу чергу археологічного дослідження[4, с. 149 - 150].

Список використаних джерел та літератури:

1. Археологі УРСР. - К., "Наукова Думка", 1971. - Т.І.
2. Брюсов А.Я. Очерки по истории племён европейской части СССР в неолитическую эпоху. - М., 1952.
3. Захарук Ю.М. До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду та Трипільською культурою. - К., 1959. - МДАПВ. - Вип.2.
4. Ідзьо В.С., Артюх В.С. Пізньотрипільська культура на території України. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
5. Кричевский Е.Ю. О процессе исчезновения Трипольской культуры. - М. - Л., 1941. - МИА. - №2.
6. Лагодовская Е.Ф. Трипольское поселение Сандраки в Винницкой области и некоторые вопросы позднего Триполья. Краткие Сообщения Института Археологии. - К., 1953а. - Вып. 2.
7. Пассик Т.С. Переодизация трипольских поселений. - М., 1949. - МИА. - №10.
8. Пассек Т.С. Новые данные о познетрипольских поселениях на Днестре. Известия Молдавского филиала АН СССР. - Кишинёв, 1925. - №5(25).
9. Dumitrescu V. Originea si evolutia culturii Cucuteni. - Tripolie, 1963. - SCIV. - №1 - 2.

Наукове видання

Віктор Ідзьо

**Трипільська цивілізація в Україні:
характеристика розвитку та занепаду
в контексті еволюції стародавнього світу
у VI - II тисячоліттях до нашої ери**

Обкладинка:

Рис 1. Трипільське поселення біля села Халеп'я Київської обл. Реконструкція.

Рис.2. Трипільські старожитності з Львівського музею історії релігії.

Видання II, 2015р.

Подано до друку 4.05.2015р. Підпис. до друку 26.05.2015 р.

Формат видання 60/ 84 1/16. Папір офсетний. Умовн.друк.арк.10,25

Зам.56. Тираж 300 екз.

Видавництво «СІМІК»

76000, м.Івано-Франківськ, вул. Т. Цьоклера, 9а

тел. (0342) 78-91-26, 78-91-29

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи серія ІФ
№11 від 27.03.2001 року.

Віддруковано в друкарні видавництва ПП «СІМІК»

76000, м.Івано-Франківськ, вул. Т. Цьоклера, 9а,

тел. (0342) 78-91-29

